

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ

**IV. ULUSLARARASI
ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU**

-HANEFÎLİK-MÂTURÎDÎLİK-

05-07MAYIS 2017

CİLT 2

Kastamonu Üniversitesi
IV. Uluslararası
Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu
-Hanefilik-Mâturîdîlik-

EDİTÖRLER

Yrd. Doç. Dr. Cengiz ÇUHADAR

Yrd. Doç. Dr. Mustafa AYKAÇ

Arş. Gör. Yusuf KOÇAK

(Kastamonu Üniversitesi, Türkiye)

ISBN: 978-605-4697-06-9 (Tk)
978-605-4697-08-3 (2.c)

Aralık 2017, Kastamonu
Baskı: Kastamonu Üniversitesi Matbaası

Eserde yayımlanan bildiri metinlerinde ileri sürülen görüşlerin
ilmî ve hukuki sorumluluğu bildiri sahiplerine aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz. Her hakkı saklıdır.

EBÛ HANİFE’NİN İMAN-AMEL İLİŞKİSİ PROBLEMİNE YAKLAŞIMI VE GÜNCEL DİNÎ-TOPLUMSAL SORUNLARIMIZIN ÇÖZÜMÜNE KATKISI AÇISINDAN TAHLİLİ

Ebû Hanîfe’s Approach to Problem of Faith-Practice
Relationship And Analysis About His Helps to Solve Our Current
Religious-Social Problems

İbrahim KAPLAN¹

Özet: İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe’nin iman-amel ilişkisine dair temellendirmeleri, mezhep taassubunun en yoğun olarak yaşandığı Müslüman dünyası için bir umut ışığı gibi görünmektedir. Onun, müminleri iman ve tevhid bakımından eşit gören yaklaşımı güncel sorunların çözümü anlamında önemli bir ilke olarak görülebilir. Bu çalışmada İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe’nin kalam tarihinin en önemli problem alanlarından birini oluşturan iman-amel ilişkisine dair görüşlerini ve bu görüşlerini temellendirmede kullandığı argümanlarını ortaya koyarak, onun bu konudaki görüşlerinin güncel dinî-toplumsal sorunlarımıza katkısının ne olabileceğini tartışacağız. İmam-ı Âzam’ın iman ve imanla bağlantılı konulara dair görüşlerinin bugün yaşadığımız taassup ve cehalet temelli sorunlarımızın çözümüne dair önemli reçeteler sunacağı varsayımında bulunabiliriz. Onun bu konuyla ilgili görüşlerinin, farklı inançların bir arada, huzur içerisinde yaşamasını mümkün kılan; ayrışmaların önüne geçerek sosyal anlamda tevhidi gerçekleştirebilme hedefine ulaştırabilecek bir niteliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Ebu Hanife, Kalam, İman, İman-Eylem İlişkisi, Rey Ehli.

Abstract: Ebû Hanîfe’s grounding about faith-practice relationship seems like a glimmer of hope for Muslims’ world where is the centre of the bigotry of sect. His approach which sees equal all muslims about their faith and oneness can be evaluated an important principle about solution of current problems. Because this understanding forestalls all kind of bigotry of sect. In this study, we reveal Ebû Hanîfe’s opinions about faith-practice relationship which is one of the most important problem area in kalam history and his arguments which ground these opinions and we discuss how his views can help our current religious-social problems. We can make an assumption that İmam-ı Âzam’s views of faith and issues about faith help to solve today’s problems which is originated by bigotry and ignorance. We can tell that his views about this subject has a quality which makes unity of different beliefs possible and realizes the oneness socially by averting disintegrations.

Key Words: Abu Khanife, Kalam, Faith, Faith-Practice Relationship, Ahlu’l-Rey.

Giriş

İman-amel ilişkisine dair tartışmaların Hicrî birinci asrın ikinci yarısından sonra başladığı bilinmektedir. Konuyla ilgili temel tartışma amelin imandan bir parça olup-olmadığıdır. Bu, imanın tanımını ve mahiyetini de belirleyen önemli bir ayrışma noktasıdır. Tartışma, eylemi imanın bir parçası olarak gören Hariciler tarafından başlatılmış, Mürcie’nin Haricilerin bu anlayışına karşı çıkarak eylemin imanın bir parçası olmadığını ileri sürmesiyle devam etmiştir. Bundan sonra Mutezile’nin farz olan amelleri iman olarak görmesiyle tartışma daha da büyümüştür.

¹ Yrd.Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-posta: ikaplan43@gmail.com

Bu çalışma ile İslâm düşünce tarihinde akılcı-hadarî din anlayışının ilk temsilcilerinden biri olarak kabul edilen İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin iman-amel ilişkisine dair görüşlerini tespit ederek bu konuya ilişkin görüşlerini temellendirmede kullandığı naklî ve aklî delillerinin neler olduğunu ortaya koyacağız. Sonrasında ise onun bu konuya ilişkin görüşlerinin güncel dinî problemlere çözümü açısından analizini yapmaya çalışacağız.

İmam-ı Âzam Ebu Hanîfe ve Dinî-Toplumsal Sorunlara Yaklaşım Tarzı

İslâm düşüncesinin tarihsel şemasını oluşturabilmek ve bir düşünce tarihi dizgesinden bahsedebilmek için öncelikle birbirine muhalif iki ekol ya da anlayıştan söz etmek gerekir. Bunlardan biri “Ehl-i Hadis” bir diğeri de “Ehl-i Rey”dir. (İşcan: 2015, 101) Şehristânî de, müçtehit âlimleri genel olarak, *Ehl-İ Hadis* ve *Ehl-İ Rey* olmak üzere iki kısma ayırır. Bu sınıflandırmada ilk sırada yer alan *Ehl-İ Hadis*, hadisleri tahsil etme, haberleri nakletme, bir haber veya eser buldukları zaman hafî ve celî kıyasa başvurmaksızın hükümleri doğrudan nasslar üzerine bina etmede gösterdikleri titizlik dolayısıyla bu isimle anılmıştır. İkinci gruba *Ehl-İ Rey* denilmesinin sebebi ise, kıyas yöntemiyle hükümlerden istinbat edilen anlamı tahsil etme ve hükümleri bu anlam üzerine bina etme konusunda gösterdikleri titizlik dolayısıyladır. Bu sınıflandırmada Ebû Hanîfe ve onun yolundan gidenler Ehl-İ Rey kategorisinde yer almaktadır. (Şehristânî: 1992, 217-220; Altıntaş: 2004, 14). Dinin usûl ve furûuna ilişkin yorumlarında kıyas ve aklı etkin bir şekilde kullanan rey ekolü, sahâbeden Hz. Ali ve İbn Mesud'a dayanmaktadır. Ebû Hanîfe, Alkame (ö. 62/681), Mesruk (ö. 63/682) Kadi Şurayh (ö. 78/697), İbrahim en-Nehai (ö. 95/714) ve hocası Hammad (ö. 120/714) yoluyla bu ekolün kültürüne ulaşmış ve o kültürü geliştirmiştir. Ayrıca Ebû Hanîfe yaptığı seyahatler neticesinde tâbiûndan birçok ilim adamı ile görüşmüş ve onlardan hadis dinlemiştir. (Erdoğan: 2005, 313).

Ebu Hanîfe ve Hanefîlerin “rey taraftarları” olarak anılmalarının sebebi, hakkında hüküm bildirilmemiş hususlarda aklı kullanarak kıyas yapmalarındır. Hüküm çıkarırken reye çokça müracaat eden rey ehlinin diğer özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz: Çoğunlukla mevaliden olan ve ağırlıklı olarak Irak bölgesi başta olmak üzere Maveraünnehir ve Mısır'da etkili olan Ehl-i Rey, metin merkezinde gayeyi esas alan, yorumsal ve hedefe dönük bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Nasslarda hakkında bilgi bulunmayan konularda aklı kullanan Ehl-i Rey, sıklıkla kıyas metoduna başvurmaktadır. Ehl-i Rey'e göre metin, kuralları çerçevesinde tevil edilir. Ehl-i Rey için sahabe icmaı ve fikirleri önemlidir. Sahabeyi bir otorite olarak kabul eden Ehl-i Rey, sahabe sonrası uygulama ve kanaatleri dikkate almakla birlikte, sahabe sonrası dönemde ortaya çıkan fikir ve uygulamaları eleştirel bir tarzda ele alır. (Yürük: 2017, 56-57)

Ebû Hanîfe'nin bu konuyla ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: “Anamın babamın başı üstüne yemin olsun ki, Tanrı elçisinden gelen, başımın gözümün üstündedir. Bizim ona asla muhalefetimiz olmaz. Sahâbeden gelenleri ise tercihe tabi tutarız. Onların dışındakilerin dediğine gelince, onlar adamsa biz de adamız; kendi içtihadımızı kendimiz yaparız.” (Ebu Zehra: 1984, 236-237) Bu ifadeleriyle selefe uyma konusunda seçici ve titiz bir davranmış sergileyen Ebû Hanîfe, böylece eleştirel bakış açısının öncülüğünü yapmıştır. (İşcan: 2004, 62) Zira eleştirel düşünce süreçlerinde bilgiyi kalitesine göre sınıflandırma önemli bir yere sahiptir. (Kaplan: 2015, 651)

Şehristânî'nin yukarıdaki sınıflandırmasından başka, son zamanlarda İslâm düşüncesinde ortaya çıkan ve etkili olan zihniyetlerin yapısal ve epistemolojik olarak analize tabi tutulduğuna şahit olmaktayız. Esasında bu tür analizler yapılırken, farklı din söylemlerinin eleştirel düşünceye verdikleri önem belirleyici olmaktadır. Bu tür tipoloji analizlerinden en çok bilineni Câbirî'nin yaptığı sınıflandırmadır. Câbirî, İslâm düşüncesinde ortaya çıkan zihniyetleri ya da düşünme biçimlerini; *Beyânî Akıl*, *İrfânî Akıl* ve *Burhânî Akıl* şeklinde sınıflandırmaktadır. (Cabiri: 2000, 17 vd). Daha açıklayıcı bir mahiyet arz eden (İşcan: 2004, 61) Sönmez Kutlu'nun tasnifinde ise beş farklı zihniyetten bahsedilmektedir.

Bunlar, *tepkisel-kabilevî zihniyet, gelenekçi-muhafazakar din söylemi, akılcı-hadarî din anlayışı, politik-karizmatik liderci din anlayışı ve keşifçi-inzivacı zihniyet* şeklinde sınıflandırılmaktadır. (Kutlu: 2012, 47 vd). Çalışmamıza konu olan Ebû Hanîfe bu sınıflandırmada *akılcı-hadarî din söyleminin* temsilcisidir. Ebû Hanîfe'yi akılcı-hadarî din anlayışının temsilcisi yapan en önemli özelliği eleştirel düşünceye verdiği önemdir diyebiliriz. (Kaplan: 2015, 651) Ebû Hanîfe'de eleştirel düşüncenin temel niteliklerini şu şekilde izah edebiliriz:

Ebû Hanîfe'nin nazarında, özellikle inanç alanında mutlak otorite Kur'an'dır. O halde dinî bağlamda inancın unsurlarını belirleme yetkisi sadece Kur'an'a aittir. Bu, hiçbir beşeri oluşumun ya da yorumun dogmatikleştirilemeyeceği anlamına gelir. Aynı zamanda bu, yorumun inanca dönüştürülemeyeceğini ifade ettiği gibi hiçbir teolojik yorumun ve bakış açısının "mutlaklık" ya da "nihailik" hakkına sahip olamayacağını ima eder. (Yeşilyurt: 2004, 49)

Ebû Hanîfe'nin Peygambere isnat edilen rivayetleri kabulü için öne sürdüğü ilk ve en önemli şart Kur'an'a yani temel ölçüte; ikinci şart ise akla, bilime ve tarihsel gerçekliğe uygunluktur. (Kaplan, 2015, 650) O, Kur'an'ın onay vermediği hadis rivayetlerini peygamber sözü olarak kabul etmemekte, Peygamber'in söylemesini aklen mümkün görmediği, tarihsel gerçekliğe aykırı olan sözlere rivayetçisi kim olursa olsun 'temkinle' yaklaşmaktadır. Kısacası onun nazarında bir rivayetin rivayetçisinden daha çok o rivayetin Hz. Muhammed'e aidiyeti önemlidir. (Geniş bilgi için bkz., Çelik, 2015, 621-632)

Ebû Hanîfe'de eleştirel düşüncenin temel niteliklerinden biri de, bilginin sadece geçmişten elde edilemeyeceği şeklinde belirlediği ilkedir. Anlaşılan o ki, İmam-ı Âzam din ile ulemanın dinden anladığı şeyin aynı olmadığını vurgulamaktadır. Ona göre bugünün problemlerinin çözümünü geçmişte aramak beyhude bir çabadır. Bu anlamda o, rivayete dayalı din anlayışını ilk sorgulayanlardan biridir. Ebû Hanife bu sorgulamayı yaparken, dinin yerellikten kurtarılıp evrensel boyuta geçişini sağlayabilecek ilkelerden yola çıkmıştır. (İşcan: 2015, 103) Şimdi İmam-ı Âzam'ın yukarıda özetlemeye çalıştığımız anlayışını iman-amel ilişkisine dair görüşleri üzerinden örneklemeye çalışalım.

İmanın Yeri Kalptir

Başta İmam-ı Âzam olmak üzere Mâtürîdî, Eş'ârî, Bâkılânî, Ebu'l-Muin Neseî, Cüveynî, Gazalî, Şehristanî, Fahreddin Razi, Âmidî gibi kelimacılar iman; "Allah'a ve rasulüne ve onun Allah'tan getirdiğini söylediği şeylerin kesin ve doğru olduğuna kalpten inanmak ve tasdik etmek" şeklinde tanımlamaktadırlar. İmanı tasdikten ibaret gören anlayışa göre, dil ile imanın ikrar edilmesi sadece dünyevi ahkâmın tatbik edilmesi için gereklidir. Bu durumda ikrar, hiçbir şekilde imanın şartı olarak kabul edilmez. Hem nakil hem de akıl yoluyla sabit olmuştur ki, imanın gerçekleşmesi için tek şart kalp ile tasdiktir. (Mâtürîdî: 2002, 487-488) İmanı kalbin tasdikinden ibaret görenlerin kendi görüşlerini temellendirmek üzere delil getirdikleri ayetlerden bazıları şunlardır:

"Ey Muhammed! Bedevîler: 'Biz iman ettik' dediler. De ki! 'İnanmadınız ama İslâm (Müslüman) olduk deyin. İman henüz kalplerinize yerleşmedi. Şayet Allah'a ve peygamberine itaat ederseniz Allah işlediklerinizden bir şey eksilmez." (Hucurat 49/14)

Ayet-i kerime bize inanmanın kalple ilgili olduğunu, dil ile söylenen inancın kalbe yerleşmesi gerektiğini söylemektedir. Sadece "iman ettim" demek suretiyle inanmanın olmayacağı, imanın kalbe yerleşmesinin zorunlu olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bundan başka imanın yerinin kalp olduğunu gösteren pek çok ayet-i kerime vardır. Bunlardan bazılarının mealı şu şekildedir:

"Ey peygamber! Kalpleri iman etmediği halde, ağızlarıyla inandık diyenler ve Yahudilerden küfür içinde koşanlar seni üzmesin." (Maide 5/41)

"Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar." (En'am 6/125)

“Kalbi imanla dolu olduğu halde inkâra zorlanan kişi hariç, kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse ve kim kalbini kâfirliğe açarsa işte Allah'ın gazabı bunlaradır. Onlar için büyük bir azap vardır.” (Nahl 16/106)

Son ayet-i kerimenin nüzul sebebi de imanın yerinin kalp olduğunu göstermektedir. Kureyş Müşriklerinin ağır baskı ve tehditlerine dayanamayan Ammar b. Yâsir, kalbiyle inandığı halde inanmadığını, Hz. Muhammed'in dininden çıktığını söylemiş, bunun üzerine bu ayet ile Ammar'ın gerçekte mümin olduğu belirtilmiştir. Öyleyse, kalbin ifadesi olmamak şartıyla dille sarfedilen inkâr söylemleri sahipleri için küfür sebebi kılınmamıştır.

Görüldüğü üzere imanın esası inanılacak şeyleri kalbin tasdik etmesidir. Bu durumda, bir kimse kalbiyle inanmadığı halde diliyle inandığını söylediğinde gerçek anlamda mümin sayılmadığı gibi, kalbiyle tasdik ettiği halde dilsizlik gibi sebeplerle bunu ifade edemeyen ya da inandığı halde tehdit altında bunu diliyle inkâr eden kimse mümin sayılmaktadır.

İmam-ı Âzam'a göre, Allah insanları kalplerindeki şeylerden dolayı mümin ve kâfir diye isimlendirmiştir. Çünkü Allah kalplerde olanı bilir. Biz ise insanları onlardan sadır olan tasdik, tekzib, kıyafet ve ibadetle mümin ya da kâfir diye isimlendiririz. Mesela, tanımadığımız halde, kibleye yönelerek namaz kılan birini gördüğümüzde onun mümin olduğuna kani oluruz. Bununla beraber onların Yahudi veya Hristiyan olmaları da mümkündür. Bunun tam tersi, bazı insanları da, kâfirlere ait şekil özelliklerinden hareketle ya da kılık kıyafetlerinden hareketle kâfir diye isimlendiririz. Bizim bilgimizin dışında bunlar Allah katında mümin vasfını taşıyor olabilirler. (Ebû Hanife: 1992, 22)

Kalpteki inancın dil ile söylenip açığa vurulması, kişinin bu dünyada söz ve ikrarına göre davranılmasına sebep olacağı için önemlidir. Dolayısıyla imanın yeri kalptir ve kalpte bulunan inancın dil ile ifade edilmesi imanın bir parçası değil, adeta onun dünyevi şartıdır.

Mâtûridî de, önce imanın “tasdik” anlamından hareketle imanın yerinin kalp olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır. Ona göre, kök manası bakımından iman tasdik demektir. Tasdik baskı ve cebir altında tutulamayan mahiyeti ise kalpte bulunan tarafıdır. Çünkü iman bu noktasına herhangi bir yaratığın tahakkümü nüfuz edemez. Meselenin özü şudur ki, kişinin dilsiz olması imkân dâhilindedir. Dilsizliği dolayısıyla bu kişinin hak dini benimseyişi, Allah'a ve peygamberlere olan imanı inkâr edilemez. Şu halde iman gerçekleştirdiği yerin kalp olduğu kendiliğinden kanıtlanmış olmaktadır. (Mâtûridî: 2002, 490)

İman ve Amel Başka Başka Şeylerdir

Fıkhu'l-Ekber ve *el-Vasiyye* adlı eserlerinde imanı “dil ile ikrar, kalp ile tasdik” (Ebû Hanife: 1992, 58, 60) olarak tanımlayan Ebû Hanife, *el-âlim ve'l-müteallim* adlı eserinde imanı “tasdik, marifet, yakîn, ikrar ve teslimiyet” (Ebû Hanife: 1992, 13) şeklinde tanımlamaktadır. Onun iman tanımında tasdik kavramı belirleyici, merkezî bir yer tutar. İmanı “tasdik” olarak tarif eden Ebû Hanife, her tasdik de iman olmadığını belirterek insanları tasdik bakımından üçe ayırır. Allah'ı ve O'nun katından gelenleri kalp ve dil ile tasdik eden birinci kategoridekiler hem Allah katında hem de insanların yanında mümindirler. İkinci kategoride Allah'ı ve katından gelenleri diliyle tasdik edip kalbiyle yalanlayanlar yer alır. Bu kategoride yer alanlar insanlar nazarında mümin olsalar da Allah katında kâfirdirler. Son kategoride yer alan kalpleriyle tasdik edip dilleriyle yalanlayanlara gelince, onlar Allah katında mümin, insanlar nazarında ise kâfirdirler. (Ebû Hanife: 1992, 13)

İmam-ı Âzam, bu tasniften sonra, “bize düşen zahire bakıp mümin olduklarını ikrar eden ve şehadet getiren kimseleri mümin olarak isimlendirmektir” (Ebû Hanife: 1992, 13) diyerek önemli bir hususa dikkat çekmektedir. Kalplerde olanı ancak Allah bilir. Öyleyse bir insanın başka birinin imanı hakkında yorum yapma yetkisi yoktur. O, ancak kişinin beyanına göre hareket eder. Buradan çıkarılacak başka bir sonuç da, tasdik iman değerini alabilmesi, ancak kalpte gerçekleşmiş olmasıyla mümkündür. Yani imanın yeri kalptir. Bu demektir ki, imanda vazgeçilmez unsur kalp ile tasdiktir. (Ayдын: 2007, 88)

İmam-ı Âzam'ın iman tanımlarında dikkat çekici başka bir unsur da bu tanımlarda amele yer vermemiş olmasıdır. Elbette bu durum, onun ameli önemsemediği anlamına gelmez. (Aydın: 2007, 86-87) Zira o, naklî ve aklî delillerle amelin imandan başka bir şey olduğunu, iman ile amelin birbirinden ayrı olduğunu ortaya koysa da amelin imandan kaynaklandığını ifade etmektedir. Şöyle ki, Allah müminlere farz olan şeyleri, onların dini kabul etmelerinden sonra emretmiştir. “İman eden kullarına söyle, namazı dosdoğru kılınlar.” “Ey iman edenler! Size kısas farz kılındı.” Ey iman edenler! Allah'ı çokça anın.” ayetleri bu hususu belirtmektedir. Dolayısıyla müminler, Allah'a iman ettikleri için namaz kılar, oruç tutar, zekât verir, hacceder ve Allah'ı zikrederler. Namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve haccetmekten dolayı iman etmiş olmazlar. Müminlerin önce iman edip sonra amel işlemleri bütün bu amellerin imandan kaynaklandığını göstermektedir. Özetle, müminlerin farz olan ibadet ve taatleri yerine getirmeleri iman etmiş olmalarından dolayıdır. Yoksa onların imanı farz olanları yapmalarından dolayı değildir. Ebu Hanife bu durumu borçlunun durumuyla örnekendirir. Nasıl ki borçlu olan önce borcunu kabul edip sonra ödüyorsa, mümin de önce iman edip sonra farzları yerine getirmektedir. Borçlunun borcunu ödemesi kabul etmesinden dolayıdır, borcunu kabul etmesi ödemesinden dolayı değildir. (Ebû Hanife: 1992, 13)

İmam-ı Âzam'ın yukarıdaki ifadelerine göre, ameller imanın bir gereğidir. Ona göre iman başka şey amel de başka şeydir. Fakat aralarında sıkı bir ilişki vardır. Yani iman eden kimseden beklenen davranışlar vardır. İmam-ı Âzam'ın bu konudaki hassasiyeti iman ile ameli özdeşleştirme yanılgısından kaçmaktır. (Aydın: 2007, 86-87) Zira geçmişte iman ile ameli özdeşleştirmenin acı sonuçlarından ders çıkaramadığımız için bugün de bu yanılgının faturasını tüm İslâm dünyası olarak ödemekteyiz. Bu hususa ilerleyen satırlarda tekrar değineceğiz. Ebû Hanife, iman-amel ilişkisine dair görüşlerini hem naklî hem de aklî delillerle temellendirmektedir.

Amellerin İmandan Farklı Olduğuna Dair Naklî Deliller

İmanın yerinin kalp olduğu ispatlandıktan sonra, amelin imanın bir parçası olmadığını savunan Ebû Hanife ve diğer sünnî kelimciler, bu tezlerini desteklemek için deliller ileri sürmüşlerdir. Kur'an-ı Kerim'de iman ile amelin birlikte kullanıldığı pek çok ayet yer almaktadır:

“İman edenler ve yararlı işler yapanlara gelince, onlar için içlerinde ebedi kalacakları Firdevs cennetleri bir konaktır.” (Kehf 18/107; Ayrıca Bkz., Nisa 4/57)

Yukarıdaki ayet-i kerimede, yararlı işler yapmak yani başlıca amelleri işlemek imana atfedilmiştir. Gramer kaidesi olarak bilinir ki, atıfta başkalık vardır, yani başka başka şeyler birbirine atfedilir. Sözü edilen ayette de amelin imana atfedildiği görülmektedir. O halde iman başka, amel başka şeylerdir. Atfedilen şey, kendisine atfedilene girip ondan bir parça olamaz.

Ayrıca, *“Kim inandığı halde iyi ameller işlerse zulme uğramaktan ve hakkının yenmesinden korkmaz.”* (Tâhâ 20/112; Enbiyâ 21/94) ayetinde olduğu gibi, iman amelin sıhhatinin şartı kılınmıştır. Yine bir gramer kaidesi olarak bilinir ki, meşrut şarta dâhil değildir. Zira bir şeyin kendisinin şartı olması imkânsızdır. Kısacası şartla meşrut arasında bir ayrılık gayrılık vardır. Yukarıdaki ayette meşrut yani ameller, imana yani şarta bağlanmıştır. Öyleyse iman ve amel başka başka şeylerdir. Dolayısıyla amel imanın bir parçası olamaz. Kaldı ki, Hucurat Suresi 9. Ayet-i kerime de Allah Teâlâ, *“Şayet müminlerden iki topluluk birbiriyle savaşırlarsa aralarını düzeltiniz.”* buyurmakla, amellerden bazılarını terk edenlerin imanlarının mevcudiyetinden bahsetmektedir. Haram olan adam öldürme fiili güzel amellerin bir kısmını terk etmek anlamına gelmektedir. Bu durumda eğer amel imandan bir parça olsaydı, ameli terk edenin mümin olarak vasıflandırılmaması gerekirdi (Taftazânî: 1991, 280; Sâbûnî: ty, 180)

Bunun yanı sıra, Kur'an-ı Kerim'de *“Zina eden kadın ve erkek...”* (Nur 24/2) ayetinde zânî ve zâniyeden iman vasfının kaldırılmadığını dile getiren İmam-ı Âzam, iman ile amelin başka başka şeyler olduğunu delillendirmektedir. Keza, ona göre, *“Sizden fuhşu irtikab*

edenlerin her ikisine de..." (Nisa 4/16) ayetinde Allah Teala, "sizden" kaydı ile Yahudi ve Hristiyanları değil, Müslümanları kastetmektedir. (Ebû Hanife: 1992, 25)

Amellerin İmandan Farklı Olduğuna Dair Aklî Deliller

İmam-ı Âzam, amelin imandan bir parça olmadığını kanıtlamak üzere aklî bir delil ortaya koymaktadır. O bu hususta şöyle der: "Amel imandan ayrı, iman da amelden ayrı şeylerdir. Müminin birçok zaman bazı amellerden muaf tutulması bunun delilidir. Bu muaflık halinde müminden iman gittiği söylenemez. Âdet gören bir kadın, namazdan muaftır. Fakat ondan imanın kaldırıldığını yahut imanın terk edilmesinin emredildiğini söylemek caiz değildir. Şârî o kimseye, 'orucu terk et, sonra da kaza et' demiştir. Fakat 'imanı bırak, sonra kaza et' denilmesi caiz değildir. Fakirin zekât vermesi gerekmez, demek caizdir. Fakat fakirin iman etmesi gerekmez demek caiz değildir." (Ebû Hanife: 1992, 60)

Görüldüğü gibi, amelin imana dâhil edilmesi durumunda, farz ibadetleri elinde olmayan sebeplerden dolayı terk eden, mesela maddi durumu yetersiz olduğu için zekât veremeyen veya hacca gidemeyenlerin imanı eksik olacağından bu durumda bu kimselere mümin diyemeyiz. O halde imanı tasdik olarak kabul etmek daha makul bir yaklaşımdır. (Yürük: 1993, 58)

Kısacası, amel ile iman aynı şey değildir. Başka bir ifadeyle, eylem, imandan ayrı, ondan farklı bir şeydir. Kaldı ki, Allah Teâlâ, sürekli olarak iyi iş yapmayı salık verse de, yanlış işler yapanları ve ilahi buyrukları yerine getirmede tembel ya da ihmalkâr davrananları mümin olarak isimlendirmişti. Bununla birlikte, iman ile amel arasında çok sıkı bir bağın olduğu da gözden uzak tutulmamalıdır.

Kur'an'da önemli bir yer tutan iman ve amel kavramaları dinin itikâdî ve amelî iki yönünü oluşturmaktadır. Bunlardan hiç birini göz ardı etmek mümkün değildir. Bu yüzden 'benim imanım var, bana bu yeter' demek, Kur'an açısından doğru bir ifade tarzı olmadığı gibi, amelinin eksikliğinden veya günahından dolayı bir insanı küfürle suçlamak da aynı oranda yanlıştır. Bir dini benimseyerek ona kesin bir şekilde inanan insan, onu bütün yönleriyle kabul etmiş demektir. Bundan sonra da, 'bazı hususları kabul etmiyorum' demek onu eski durumuna geri döndürecektir. Bu ise tehlikeli bir durumdur. Fakat benimsediği dinde bir takım kuralları uygulamada hata ve eksikler yapmış olabilir. Kur'an'a göre, inkâr ve şirk olmadığı sürece bunların bağışlanması mümkündür.

Bununla birlikte, bütün bunlar amelin iman açısından önemini azaltan ifadeler olarak değerlendirilmemelidir. Zira Ömer Aydın'ın da dediği gibi, amelin imandan bir parça olmadığını söylemek başka bir şey, amelin gerekliliği ve imanla olan yakın, aksiyonel ifadesini dile getirmek başka bir şeydir. Amel, hem imanı güçlendirmede üstlendiği rol, hem de inanan kimseyi cehennem azabından kurtararak nimetlere ulaşmasına aracı olması ve rabbine karşı kulluk görevini gerçek anlamda yerine getirmesi bakımından oldukça önemlidir. Kaldı ki, kuralları, inanç unsurları, emir ve yasakları olmayan bir dinin bulunması mümkün olmadığına göre, İslâm Dininin sadece vicdanlarda bulunması gereken basit bir kabul olduğunu düşünmek de doğru değildir. Dini sadece vicdanlarda bulunması gereken bir kabul olarak gören yaklaşım dine uymayı değil, aksine dini kendine uydurmayı ifade eden bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Sıradan bir spor oyununun bile kuralları olduğuna ve o sporu yapan insanın oyunun kurallarına uymayı taahhüt ettiğine, uymadığı takdirde cezalandırılacağına göre, Allah tarafından insanlara gönderilen ve iki dünya saadetini kazandıracak olan bir dinin kurallarının olmaması düşünülemez. Kişinin, tasdik edip onayladığı şeyleri bilmesi ve benimsemesinin yanında, davranışlarıyla da tasdik edip onayladığı hususları desteklemesi gerekir. İman tanımında yer alan tasdik, iman zihni yönünü, yani inanca ve bilgiye dayanan yönünü ifade etmenin yanında, hakikatin samimi olarak benimsenip özümsemesini, içselleştirilmesini ve gereğinin yapılmasını, dolayısıyla insan hayatını biçimlendirmesini gerektiren yönünü de ifade etmektedir. Son olarak, amel iman ilişkisi konusundaki ana fıkri özetler mahiyette olan şu ifadelerle bu konuyu neticeye

bağlayalım: “Amel ile iman arasında yapısal bir ilişki bulunmamakla birlikte, aksiyonel bir ilişkinin bulunduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.” (Aydın: 2007, 164-165)

İmam-ı Âzam’ın yukarıda özetlediğimiz görüşleri sayesinde Hanefilik başta Mâveraunnehir olmak üzere oldukça geniş bir coğrafyada hızla yayılmıştır. Bu açıdan onların iman ve ameli birbirinden ayırarak, kelime-i şehadet getiren herkesi mümin olarak görmeleri oldukça önemlidir. Ebu Hanife’nin bu görüşleri, çoğunlukla göçebe tarzı hayat yaşayan Türklerin Müslüman olmasında oldukça etkili olmuştur. (Şık: 2015, 14) Yine İmam-ı Âzam’ın iman ve imanla bağlantılı konulara getirdiği yorum, özellikle de bütün müminleri iman bakımından eşit gören yaklaşımı, farklı yorumlara sahip Müslümanların bir arada, huzur içinde yaşayabilmesine imkân tanımaktadır.

Sonuç

İmam-ı Âzam Ebû Hanife, amelin imanın bir parçası olmadığını savunmuş, bu tezini desteklemek için hem naklî hem de aklî deliller ileri sürmüştür. Ona göre, amel ile iman aynı şeyler değildir. Başka bir ifadeyle amel, imandan ayrı, ondan farklı bir şeydir. Bununla birlikte, iman ile amel arasında çok sıkı bir bağın olduğu da gözden uzak tutulmamalıdır. İmam-ı Âzam Ebû Hanife’nin iman-amel ilişkisine dair temellendirmeleri, mezhep taassubunun en yoğun olarak yaşandığı Müslüman dünyası için bir umut ışığı gibi görünmektedir. Onun, müminleri iman ve tevhid bakımından eşit gören yaklaşımı güncel sorunların çözümü anlamında önemli bir ilke olarak görülebilir. Zira bu anlayış, her türlü mezhep taassubunun önüne geçmektedir.

İmanın yerinin kalp olduğu ortaya konulduktan sonra, inandığını söyleyen ya da mümin olduğunu gösteren davranışlar sergileyen birine hiç kimsenin “hayır gerçekte sen mümin değilsin” deme yetkisi yoktur. Aksini söylemedikçe o Müslüman olarak tanınır ve Müslüman muamelesi görür. Zira kalplerdekini ancak Allah bilir.

Ebû Hanife’nin imanı kalp ile tasdikten ibaret gören yaklaşımı, herhangi bir kişiye başka birinin imanı hakkında yorum yetkisi verilmediğinin bir ifadesidir. Bu ilke, ötekileştirmelerin önüne geçebilecek, daha da önemlisi tekfir etme hastalığına çare olabilecek bir ilkedir. Ebû Hanife’nin *el-âlim ve’l-müteallim* adlı eserindeki ifadeleri, geçmişten bugüne kendisi gibi düşünmeyenleri tekfir edenler için oldukça dikkat çekici uyarılardır. İmam-ı Âzam Ebû Hanife diyor ki: “Kirâmen Kâtibin melekleri bile, insanların açığa vurdukları amelleri yazmakla görevlidir. Çünkü kalpte bulunanları bilmeye imkân yoktur. Kalplerde olanı Allah ve Allah’ın kendisine vahyettiği peygamberlerden başkası bilemez. Vahiy olmadan kalplerde bulunanı bildiğini iddia eden, âlemlerin Rabbinin ilmine sahip olduğunu iddia etmiş olur. Kalplerde ve hariçte, Allah’ın bildiğini kendisinin de bildiği iddiasında bulunan insan büyük bir günah işlemiş, cehennem ve küfrü hak etmiş olur.” O halde konumu ve durumu ne olursa olsun, herhangi bir beşerin bir başkasının imanı hakkında yorum yapma hakkı yoktur. Kendisinin koyduğu ölçülerle insanları iman bakımından sınıflandıranlar, kendi yetkilerini aşmakla kalmayıp, deyim yerindeyse Allah’ın yetkilerini kullanmaktadırlar. Bunun ise karşılığının çok ağır olacağı aşîkârdır.

Kaynakça

- Altıntaş, Ramazan, (2004), “Ebû Hanîfe’nin (ö. 150/767) Akıl-Vahiy Anlayışı”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2:1 (2004), s. 14.
- Aydın, Ömer, (2007), *Kur’an-ı Kerim’de İman-Amel İlişkisi*, İşaret yayınları, İstanbul.
- Cabiri, M. A., (2000), *Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı*, çev., B. Koroğlu ve arkadaşları, Kitabevi, İstanbul.
- Çelik, Ali, “Hanefilerde Hadis Yorumunda Dikkate Alınan Temel Prensipler: Akla Uygunluk Prensipleri”, *Devirleri Aydınlatan Meş’ale İmam-ı A’zam*, Ulusal Sempozyum Tebliğler Kitabı, Haz., Ahmet Kartal-Hilmi Özden, Eskişehir, 621-632)
- Ebû Hnife, Nu’mân b. Sâbit, (1992), *el-Vasiyye*, çev., Mustafa Öz, (İmam-ı Âzam’ın Beş Eseri), MÜİFV Yay., İstanbul.

- Ebû Zehra, M., (1984), *Ebû Hanîfe*, çev., Osman Keskiöğlü, Can Kitabevi, İstanbul.
- Erdoğan, M., (2005), “İbn Mes’ud’dan Ebû Hanîfe’ye Rey Mektebi”, *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, 16-19 Ekim 2003, Mudanya/Bursa, Kurav Yay., Bursa, s. 313-338.
- İşcan, Mehmet Zeki (2004), “Taassuba dayalı Din Anlayışı Karşısında Ebu Hanife Örneği”, *Ekev Akademi Dergisi*, 59-78.
- İşcan, Mehmet Zeki (2015), “Yerelden Evrensele Ebû Hanîfe’nin Din Anlayışında Genel Özellikler”, *Devirleri Aydınlatan Meş’ale İmam-ı A’zam*, Ulusal Sempozyum Tebliğler Kitabı, Haz., Ahmet Kartal-Hilmi Özden, Eskişehir, 101-108.
- Kaplan, İbrahim, “İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe’de Eleştirel Düşünce”, *Devirleri Aydınlatan Meş’ale İmam-ı A’zam*, Ulusal Sempozyum Tebliğler Kitabı, Haz., Ahmet Kartal-Hilmi Özden, Eskişehir, 647-657.
- Kutlu, S., (2012), *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, Otto Yay., Ankara.
- Mâturîdî, Ebu Mansur, (2002), *Kitâbü’t-Tevhid*, çev., Bekir Topaloğlu, İsam Yayınları, Ankara.
- Sâbûnî, Nureddin, (ty), *el-Bidâye fî Usûli’d-Din (Mâturidîyye Akaidi)*, çev., Bekir Topaloğlu, DİB Yayınları.
- Şehristânî, A. (1992), *el-Milel ve’n-Nihal*, Beyrut, s. 217-220;
- Şık, İsmail, *Mâturidi İnanç Sistemi Lamişi Örnekleminde Hanefî-Mâturidi Kelamı*, Gece Kitaplığı, Ankara.
- Taftazânî, Saduddin Mesud b. Ömer (1991), *Şerhu’l-Akaid*, Haz., Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul.
- Yeşilyurt, T., (2004), “Ebû Hanîfe’nin İtikadi Düşünce Sisteminde Yorumun Evrenselliği/ Kapsamlılığı Sorunu”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2/1, 47-56.
- Yürük, İsmail, (1993), “Sistematik Kelam Problemi Olarak İmanın Artması ve Eksilmesi Meselesi”, *Diyanet İlmî Dergi*, (Nisan-Mayıs-Haziran 1993), 29/2, 49-58.
- Yürük, İsmail, (2017), “Kelam İlminin Ortaya Çıkış Nedenleri”, *Kelam I Kelam Tarihi/Kelam Okulları*, Gece Kitaplığı, Ankara, 37-57.